

KRUSZEC (109) *sb m*

kruszec (108), **krusiec** (1); kruszec : krusiec *StryjKron* (5:1).

W N i A sg -ec (18), *-eć* (1) *KochDz*, *-ec a. -ecz* (12).

e jasne.

sg N kruszec (22). \diamond *G* kruszczu (16), kruszcza (5); *-a Mącz, Calep* (2); *-a : -u Oczko* (2:3). \diamond *A* kruszec (9). \diamond *I* kruszczem (4); *-em* (1), *-(e)m* (3). \diamond *L* kruszczu (1). \diamond *pl N* kruszce (8). \diamond *G* kruszczów (18); *-ów* (8), *-(o)w* (10). \diamond *D* kruszczóm (1). \diamond *A* kruszce (19). \diamond *I* kruszczami (1) *Mącz, kruszczy* (1) *FalZioł*. \diamond *L* kruszczach (3) *Mymer*¹, *LudWieś, Oczko, kruszcoch* (1) *Murm*; \sim *-ách* (1), *-(a)ch* (2).

Sł stp, Cn notuje, Linde XVI – XVII(XVIII) – XVIII w.

1. *Ruda jakiegokolwiek minerału; każda kopalina użyteczna; metallum Mymer*¹, *Mącz, Calep, Cn; minera BartBydż* (71) : Imiona ziem: kruszczow y kamienia. *Mymer*¹ *nlb* 1, 5; Miedzy kruszczem złothym ziemia twarda fie miefza *FalZioł* III 34a; Srebro w rozmaytich kraginach kopaią/ á nieiefth thak czyfity kruszcz z iako Złoty/ á dla tego więthszą praczę maią Gorniczy o koło wyprawiania kruszczu Srebrnego przez ogień *FalZioł* III 34d; potom przyłoż fspizgłafu z kruszczu iuż przepalone⁸⁰ *FalZioł* V 100v, III 34d; *BielKron* 202v, 321v, 405v; Ergastulum, Mieyfce [...] gdzie sól/ ołów/ frebro/ złoto y ynfe kruszce kopáyą *Mącz* 107a; Metallum, Wfzeláka miedz álbo máteria którą w ziemi kopáyą/ yáko yeft kruszcz złoto frebro/ miedz/ ołów. *Mącz* 219b, 219c, 373d; Bo y kruszcz zawždy lepzy głębfzy bywa niżli ten co ná wirzchu rofcie. *RejZwierc* 103; *StryjWjaz* Bv; trzy różné wody [pod *Seną w Awinionie wypadają*] iedná kruszczu fiarczánego/ druga miedzianego/ trzečia zelaznego *Oczko* 4; Y będfiec wprawdfie wodá złota/ fzebrna/ zelazna/ miedziana/ wapienna/ ołowna/ y iefzcze owych przyfad co z fuzu tych kruszczów idą/ iáko Ochrá/ Mify/ Sory/ Calchantum *Oczko* 7, A3v, 1v, 3v, 4v, 5 (25); Więcey ćierpię niżli ci ktorzy fą ná wieczne więzienie potępieni: ábo co ná kopánie kruszczow zdáni fą. *SkarŻyw* 89; *StryjKron* 16 [2 r.], 448; Ferraria – Miefce gdzie dobiwaia kruszcza na zelazo. *Calep* 415a, 371a, 426a, 657b [2 r.]; *GostGospSieb* +2v; gdy kruszcz złoty naydą ná czyim grunfcie: poniewáz kruszcz Królewfi iest, tedy y grunt zátym fie ciągnie *SarnStat* 1277, 342, 361, 969; *GrabPospR* L3v.

W porównaniu (1): Włóż w ogień ferce moie: iáko kruszcz złoty Pławią/ ták y ty fprobuy mey cnoty. *KochPs* 36.

W charakterystycznych połączeniach: kruszcz miedziany, siarczany, srebrny (6), *złoty* (6), *zelazny* (3).

Zwrot: »kruszczami się żywić« = *utrzymywać się z górnictwa, trudnić się wydobywaniem rud* (1): Chalybes, Populi Ponti, Ktorzy fie Kruszczami żywią. *Mącz* 50d.

Szeregi: »metalla a kruszce« (1): Fodina, Sziba álbo Grubá w ktorey yákie metalla á kruszce kopáyą. *Mącz* 132c.

»ruda, (albo) kruszcz« [*szyk* 2:1] (3): Minera, ruda, kruszcz *BartBydż* 91; [*ziemia szwabska*] Ma zelázo/ frebro/ y inne rudy álbo kruszcz [!]. *BielKron* 287, 26.

Przen: *Złóża, kopalnie rudy* (8) : *LudWieś* B; á iż podbili pod fwą moc kruszcz fzebrne y złote [*metalla argenti et auri*] kthore tám [*w ziemi hiszpańskiej*] fą *Leop* 1.*Mach* 8/3; Krufiec Srebrzny zginął

w Bitomiu. *StryjKron* 447 marg, 16; w Niemcech ńtrzelbá/ zbroiá: we Szwecey kruzńce bogáte y obfite/ rozmáite łowy *GostGospSieb* +4; *SarnStat* 339.

W charakterystycznych połączeniach: kruszec srebrny (3), złoty (2).

*Szereg: »gory i kruszce« (2): (nagł) O Gorach y Kruzńczach. (-) Gory á Kruzńce będą lie otwarzać tego roku *LudWieś* B.*

2. Mineral, metal, produkt wytopu rudy, a także jego stop (34) : Złoty [!] miedzy inńzemi kruzńczy ieńth na drońszńzy/ na trwałńzy/ á zawsze iańnieie *FalZioł* III 34a; SZpińglas ieńth kruzńczec podobny ołowowi *FalZioł* III 39c, III 34b, 39d, IV 53b, V 101, 102; *KłosAlg* H2; *HistAl* G3v; *KwiatKsiąż* G4v; AEs Miedz/ Kupr/ Spiżá/ álbo rozmáity kruzńczec. *Mącz* 4d; Flare aliquando significat, Kruzńce rońpufńczáć/ ímálcowáć. *Mącz* 130d, 6d, 130d, 509a; iáko złoto wagá y śláchetnośńciá íwá wńzytkie inńze kruzńce [*metalla omnia*] przechodńi *ModrzBaz* 51v; *KochPs* 182; wńpomina Moifesz Tubalkaina býć pierwńzym Kowalem y rzemieńnikiem kruzńczu zeláznego. *StryjKron* 16; Siadł zá ítół/ chleńb wńziáł w rękę/ z chleńbá kruzńczéń práwy, Potraw ruńczył/ wnet złotem ítáńęły potráwy. *KochDz* 107; *Calep* 239b; *RybGęśli* C2; *SarnStat* 406, 892; *KmitaSpit* A2; Rownaś ieńth Mágneńowi/ kruzńczec ciągnácemu *SapEpit* B4; *SzarzRyt* ktv, A3v, C3v.

W charakterystycznych połączeniach: kruszec mosiędzowy, złoty (4).

*Zwrot: »kruszec zlewać« = przetapiać metale (3): Dobrze ieńth w drogę íść y na kupiectwo/ nowá ízatę oblec/ pońły íłać/ kruzńczec zlewac/ ogniem robić *Goski* *2v, *3v, *4v.*

*Wyrażenia peryfr. oznaczające złoto lub srebro: »świetny kruszec« (1): Wy miáńto pereń drogich/ y miáńto świetńego Kruzńczu/ oddayćie wieniec *OstrEpit* A3v.*

*»wabny kruszec« (1): Iac dla wabnych Kruzńczow/ y biedney Mámmony/ Bądź dla chleńbá/ bądź teź z inńzey ítrony/ Pocźńiwośńci nie z hańbię *RybGęśli* B3v.*

*»wszystkokupny kruszec« (1): Ty żytá roznoźiárne w morńki brzeg toczyń/ A z wńzyńtkokupnym kruzńczem ná zad k íwym kroczyń *RybGęśli* D2v.*

*Szereg: »rudy albo kruszce« (1): Dobrze ieńth kreń pufńczáć/ purgaciá w napoiu brać/ rudy albo kruzńce zlewać *Goski* *3v.*

***** Bez wystarczającego kontekstu (4) :** De Metallis. Von Metallen. O kruzńczoch. *Murm* 123, 123; Metallum. Ercz. Kruzńczec. *Mymer*¹ 6; *BartBydg* 90.

Synonimy: metal, ruda.

Cf KRUSZCZ, KRUSZCZYNA, [KRUSZCZYNA]